

מדור תגובות

תגובה לביקורת של ירון אזרחי על הספר על פי תהום: אומה, אימה ומוסר בשיח הציוני. חיפה: אוניברסיטת חיפה וידיעות ספרים, 2015. 443 עמ'. (מגמות, נב[2], עמ' 301-305)

אוריאל אבולוף

אני מודה לפרופ' ירון אזרחי על סקירת ספרי על פי תהום: אומה, אימה ומוסר בשיח הציוני ולמערכת מגמות על ההודמנות להגיב לביקורתו. אני רואה בכך פתח לדו־שיח, ולא סוף דבר.

אזרחי ביקש לקרוא ספר אחר, ספר שינגח את הציונות על שקריה ועל עוולותיה. לדידו, השקר ברור: שיח החרדות הקיומיות בישראל משקף "דרמטיזציה רטורית", פועל יוצא של "טיפוח חרדת קיום בישראל כאסטרטגיה פוליטית של מפלגות השלטון". העוולות כוללות "רוב משתולל הרומס זכויות ומחוקק חוקים אנטי־דמוקרטיים", "מגמות גזעניות" ו"כישלון צורב ומתמשך" במבחן המוסרי, בעיקר לנוכח הכיבוש המתמשך.

את כל אלו לא מצא אזרחי בין דפי ספרי, ולא בכדי. לא הייתה זו כוונתי מלכתחילה. כותרת המשנה מבהירה: על פי תהום מבקש לברר את גלגולי האומה, האימה והמוסר בשיח הציוני, ולא לשפוט אם שיח זה מדויק או ראוי. פתח הדבר מבהיר כי מטרת הספר אינה להשיב לשאלה "אם תשרוד ישראל כמדינת היהודים", אלא "להתחקות אחר משמעותה של התהייה עצמה, לרדת לעומקו של סימן השאלה, שנדמה כמרחף תמיד מעל קיומו של העם היהודי וגלגולו הציוני, ולפענח את שלל סימני הקריאה שהוצעו והוצבו אל מול אותו סימן שאלה, ובכך – יותר משהצליחו לפתור או לפטור אותו – הוכיחו את תמידיותו" (עמ' 12). "זו מטרה ראויה", כותב אזרחי, "שאבולוף מצליח

* ד"ר אוריאל אבולוף, בית הספר למדע המדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, אוניברסיטת תל אביב, מכון טרומן לחקר השלום ובית הספר וודרו ווילסון, אוניברסיטת פרינסטון, ניו ג'רזי. דואר אלקטרוני: uriel@tau.ac.il

במידה רבה להשיג." אך נראה שהניסיון המוצלח להבין את סימן השאלה ואת סימני הקריאה מעניין את אורחי פחות מן הרצון לפרק אותם – לקרוא (עוד) ספר המוכיח שבמקרה הציוני, האימה מדומה והמוסר כוזב.

אורחי יוכל להסתייע ברשימת המקורות בסוף הספר כדי למצוא שלל חיבורים הקרובים ברוחם ליעד הנכסף. הספר מתחקה גם אחריהם, שהרי אף הם חלק מאותו שיח ציוני (ולעיתים פוסט־ציוני). למשל, הספר דן בטענתו החשובה של דניאל בר־טל על התמסרות הזיכרון הקיבוצי היהודי־ישראלי ל"מנטליות המצור" או בטענתה של עדית זרטל כי ישראל הייתה ל"קהילת קורבן", המקדשת את קורבניה ובתוך כך גם מנציחה אותה, ממנפת את השואה והופכת את אושוויץ "לקלף האולטימטיווי של ישראל ביחסיה עם העולם" (עמ' 18, 282–285). אבחנות דומות, אף כי מלומדות פחות, נמצאות למכביר במאמרי דעה, ואף אני לא טמנתי ידי בצלחת (2016א, 2016ב). ואולם, משימתי בספר זה הייתה שונה: "מטרתנו אינה שיפוט אובייקטיבי או ערכי של ספק הקיום אלא בהבנת אותה הכרה חברתית של חיים על פי תהום" (עמ' 35). ביקשתי לפענח את ספק הקיום הציוני, חוויה של קיום קיבוצי נטול ודאות, לא להללו או לגנותו.

אורחי טוען כי "סכנת קיום אינה גוררת בהכרח חרדת קיום, וחרדת קיום אינה מעידה על סכנת קיום." אני מסכים עם דבריו, ונקודה זו מודגשת בספר המכיר בניסיונם של פוליטיקאים "ליהנות מן הספק" – למנף את ספק הקיום למטרותיהם. דברים אלו אמורים גם בביקורתו של אורחי. אם יזכה על פי תהום למהדורה שנייה, תוכל ביקורתו לשמש דוגמה נוספת להוקעתה של רטוריקת ההפחדות המשתמשת בעצמה בהפחדה קיומית, שהרי לדידו של אורחי, העדר חוקה לישראל והכיבוש המתמשך הם בחזקת "איומים המצדיקים חרדת קיום להישרדות המדינה כמדינה דמוקרטית". איומים קיומיים הם כמים לדגים בישראל – הם ממלאים את הווייתנו ושקופים לתודעתנו. בדיון התאורטי אני מבקש להזכיר לקוראים כי רטוריקת ההפחדה מניחה בהכרח "שתוכל לפרוט על נימים כמוסים וגלויים בדעת הקהל" (עמ' 37). כך, גם כשפוליטיקאים משקרים לעצמם ולנו, הם חושפים, מבלי משים, אמת עמוקה עלינו. על פי תהום מפענח את האמת הזאת לא רק באמצעות שיח פוליטיקאים, אלא מביא מדבריהם של אנשי רוח ומעש, של אמנים ושל הציבור הרחב, ושזור בכל אלו סקרי דעת קהל לרוב במאמץ להתחקות אחר החוויה של חיים על קו הקץ.

אורחי מעלה טענות נוספות. הוא גורס כי בספר ניכר "הבלבול בין הישרדות מדינת היהודים לבין הישרדות העם היהודי". ואולם, על פי תהום שב ומדגיש את ההבדל ואת המתח בין השניים ומברר את התשובות הרבות שהעניקה התנועה הציונית לשאלות היסוד: "מה טיב הזיקה בין הישרדות הריבונות היהודית לדפוסי קיום יהודיים אחרים? האם הישרדות העם היהודי מחייבת קיומה של מדינת היהודים? האם הישרדותם של היהודים בארץ ישראל מחייבת זאת?" הפרק הארוך ביותר בספר (עמ' 211–235) מוקדש לנושא, והסוגיה שזורר לכל אורכו. עוד גורס אורחי כי "למרות אזכורים אחדים, גם עצם הכיבוש והשלכותיו... אינם מקבלים בספר את המשקל הראוי להם לנוכח כותרתו

ולנוכח הנושא הנדון בו. קו פרשת המים של 1967 שזור כחוט השני בכל פרקי הספר (ואף בכל פרקי המשנה) בין שעניינם האיומים הקיומיים ובין שעניינם חבלי הקיום המוסריים.

אזרחי מצר על כך שהספר אינו מצביע "על המתח המבני בין מקורות סמכות פוליטיים והיסטוריים או מסורתיים". זה אכן עלול להיות מצער. טוב אפוא שהספר מקדיש לנושא חלק ניכר מן הפרק העוסק בהצדקה הדתית (עמ' 140-160), דיון הניזון מהבחנה עקרונית: "בשעה שאתנו-דתיות מזהה את מקור הסמכות בישות מטאפיסית ובנציגיה המוסמכים עלי אדמות, מכוונת האתנו-לאומיות אל האדם והעם כבסיס למוסר הציבורי ולשלטון הפוליטי (אף שלעתים מזומנות היא פונה אל הדת במאמץ להקנות לעיקר הלאומי טעם-לוואי מטאפיסי). כך גלומה באתנו-דתיות, בפרט כשהיא מתכתבת עם הלאומיות, האפשרות של הקדשת הארץ והאֶלֶהת מעמדה" (עמ' 149-150). נקודה זו מרכזית אף יותר בספרי, *The mortality and morality of nations* (2015), המעמיק בהשוואה בין היהודים בישראל לבין צרפתים-קנדים ואפריקנרים.

אזרחי חותם את ביקורתו בהבעת צער נוספת, על כך שהספר אינו "מנסה לברר באופן שיטתי מי בדיוק חרד לקיום של מי או של מה: האם הישראלים חרדים לקיום המדינה כמדינה ציונית? כמדינה דמוקרטית ויהודית? כמדינה רב-תרבותית, רב-אתנית או דו-לאומית?" הדברים נכוחים, והשאלות יפות. את התשובות ימצאו הקוראים גם ברפרוף שיטתי פחות בדפי הספר, הדן בהבחנות חשובות אלו בשורה ארוכה של פרקים, ובפרט בפרקי הדמוגרפיה, איום הקיום הפנימי, הדת, הדמוקרטיה, ההישרדות והפשרה. אזרחי מציע שתי תובנות מאירות עיניים. ראשית, הוא סבור ש"הקשר של התנ"ך לחרדת הקיום היהודית נמצא כבר בשכבה התאולוגית היהודית העמוקה שבה מתנסחת תפיסת האל הקדומה כאל נסתר הפועל בהיסטוריה ומעניש את עמו על חטאיו". על פי תהום בוחן השקפה דומה, פרי עטם של זלי גורביץ' וגדעון ארן, ה"רואים בתלישות הציונית ובחוסר-הביטחון בישיבה בארץ גלגול מודרני של יסוד היסטורי קמאי כמעט המובנה בדת היהודית ובתולדות העם היהודי" (עמ' 241). אפשר שכך הם פני הדברים, אך אני מבכר להימנע מפרשנות מהותנית ודטרמיניסטית לעם היהודי ולגלגוליו המודרניים. בעיניי, התאולוגיה היהודית אינה תנאי הכרחי או מספק לספק הקיום הציוני על אף חשיבותה.

שנית, אזרחי גורס כי "למשטר דמוקרטי אין קיום ארוך טווח ללא תרבות דמוקרטית הניזונה מאופטימיות ביחס לעתיד. אסטרטגיה של טיפוח פחד קיומי מעודדת בניגוד לכך פסימיות וכוח שלטוני ריכוזי המחליש מפלגות כארגונים וולונטריים של אזרחים בעלי השקפות שונות, פוגע במעמדו של בית הנבחרים, של בית המשפט העליון ושל מוסדות תקשורת עצמאיים ומעודד פולחן של כוח צבאי." זו טענה חשובה להפליא, וקצרה היריעה מלהידרש אליה כל צורכה. אציע אפוא אך זאת: פחד אינו בהכרח מוליד ייאוש. שיח האיומים הקיומיים כשהוא לעצמו אינו מכחיד תקווה. היא נגוזה כאשר

איננו מתייצבים מול הפחדים מתוך תודעת בחירה ומוסר, אלא נסים מפני החופש לעבר מהותנות וגזרת גורל. זאת ועוד, התקווה אינה חיונית רק לשימורה של הדמוקרטיה ולקידומה. הפוליטיקה עצמה ניזונה מתודעת תקווה. לא הדמוקרטיה, אלא הפוליטיקה נופחת את נשמתה בהעדר תקווה. כותרת המנונה של ישראל הולמת כל חברה חפצת חיים.

גם באזרחי אפציר לא לומר נואש. אמנם הוא ביקש לקרוא ספר אחר, אך אולי יבוא יום והוא עצמו יכתוב אותו. אשמח לקרוא אותו בעיון.

מקורות

אבולוף, א' (2016, 25 בפברואר). הכי יפים בעולם. אוחזר מתוך <https://www.haaretz.co.il>

אבולוף, א' (2016, 21 ביוני). לאן נעלמה האמת. אוחזר מתוך <https://www.haaretz.co.il>

Abulof, U. (2015). *The mortality and morality of nations*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.